

Любоў Шпакоўская

ORCID 0000-0002-4794-7010

Незалежны даследчык

shapkolyubov@gmail.com

Жыровіцкі Ірмалагіён першай паловы XVII стагоддзя як выбітны помнік царкоўна-спеўнага мастацтва Рэчы Паспалітай

Ключавыя словы: Жыровіцкі Ірмалагіён, царкоўныя спевы Рэчы Паспалітай

Ноталінейны Жыровіцкі Ірмалагіён¹ з'яўляецца адным з яскравых помнікаў беларускага царкоўна-спеўнага мастацтва XVII стагоддзя. У гэтым Ірмалагіёне, як і ў іншых шматлікіх зборніках такога тыпу, прадстаўлена вялікая колькасць літургічных песнапенняў праваслаўнай традыцыі. Для беларусаў асаблівае значэнне менавіта гэтага Ірмалагіёна (ці Ірмалоя) звязана з яго дакладнай геаграфічнай атрыбуцыяй, якая выяўляе прыналежнасць зборніка да Жыровіцкага манастыра – аднаго з буйнейшых духоўна-асветніцкіх цэнтраў старажытнай і сучаснай Беларусі.

Галоўнай святыняй, вакол якой сфарміравалася царкоўнае асяроддзе ў Жыровіцах была і застаецца чудатворная ікона Божай Маці. Згодна гістарычным сведчанням, гэта невялікая яшмавая ікона была знойдзена дзецьмі-пастухамі ў Жыровіцах на грушавым дрэве ў 1470 г.² Пасля гэтага у хуткім часе на месцы з'яўлення іконы быў пабудаваны драўляны, а пазней каменны праваслаўны храм. З гэтых часоў Жыровіцы сталі месцам паломніцтва вернікаў з усяго Вялікага княства Літоўскага.

Росквіт Жыровіц ў XVII стагоддзі як буйнога духоўна-асветніцкага цэнтра быў звязаны з часамі уз'яднання Каралеўства Польскага і Вялікага княства Літоўскага. У гэтыя часы Жыровіцы атрымалі вельмі зручнае геапалітычнае становішча, аказаўшыся літаральна ў цэнтры канфедэратыўнай дзяржавы.

¹ Національная библиотека Украины им. В.И. Вернадского, Институт рукописи (НБУ ИР), Ф.1, № 3367.

² *Жыровічы: пад святым пакровам: энцыклапедыя*, гал. рэд. В.У. Ваніна, аўт.-склад А.В. Слесараў, Мінск 2020, с. 17.

Развіццю манастырскага жыцця і храмабудаўніцтва ў мястэчку ў гэтыя часы спрыяла дзейнасць уніяцкай царквы. Так, у 1613 г. жыровіцкі храм разам з іконай быў перададзены ва ўласнасць базыліянскаму каталіцкаму ордэну, манахі якога сталі насельнікамі жыровіцкага мужчынскі манастыра. На працягу XVII–XVIII стагоддзяў адбывалася будаўніцтва каменных храмаў і манастыр станавіўся ўсё больш значным духоўным цэнтрам для праваслаўнага і каталіцкага насельніцтва Рэчы Паспалітай.

Характэрна для беларускага рэгіёну тое, што жыровіцкі абраз ушаноўваўся ў XVII–XVIII стагоддзях як праваслаўнымі, так і грэка-католікамі і рыма-католікамі. Вядома, што да цудатворнай іконы ў Жыровіцы прыезджалі каралі Рэчы Паспалітай Уладзіслаў Чацверты (1644 г.) і Ян Казімір (1651 г.), а Ян Трэці Сабескі прасіў перад жыровіцкай іконай дапамогі, рыхтуючыся да бітвы пад Венай у 1683 г. У XVIII стагоддзі да іконы прыезджалі кароль Рэчы Паспалітай Аўгуст III (1744 г.) і кароль Польшчы Сатніслаў Аўгуст Панятоўскі (1784 г.).

Аб вялікай пашане, якую жыровіцкай іконе Божай Маці выказвалі каталіцкія царкоўныя іерархі, сведчыць той факт, што ў 1726 г. пастановай папскага капітула было прынята рашэнне аб каранаванні гэтай іконы паводле каталіцкага абраду. Дзве залатыя кароны для жыровіцкай іконы былі зроблены ў Рыме і асвечаны папай рымскім Бенэдыктам XIII. Рымскія кароны былі ўрачыста ўскладзены на ікону ў Жыровіцах 8 верасня 1730 г. кіеўскім уніяцкім матрапалітам Афанасіем Шэпціцкім. З тых часоў у грэка-каталіцкай іканаграфіі з’явіліся выявы Жыровіцкай іконы з каронамі.

Асаблівасцю богаслужбовай практыкі Жыровіцкага манастыра ў XVII стагоддзі было правядзенне набажэнстваў як па грэцкім, так і па рымскім абрадзе. Менавіта песнапенні праваслаўнага грэцкага абрада былі занатаваныя ў Жыровіцкім Ірмалагіёне. Адзначым, што для ноталінейных Ірмалагіёнаў канца XVI–XVIII стагоддзя ўвогуле характэрна накіраванасць на захаванне максімальна поўнага рэпертуару праваслаўнай традыцыі ў процілегласць рымска-каталіцкаму абраду, які ў тыя часы ўсё больш пашыраўся на землях Вялікага княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай.

Згодна палеаграфічнаму даследаванню, праведзенаму Л. Дубровінай³, асноўная частка Жыровіцкага рукапісу была створана у 20-я гады XVII стагоддзя. Першая частка (аркушы 2–394 зваротны) датуецца 1620-мі гг., другая (аркушы 395–399) – мяжой XVII–XVIII стагоддзяў, трэцяя (аркушы

³ Л.П. Корній, Л.А. Дубровіна, *Болгарський наспів з рукописних нотолінійних Ірмолоїв України кінця XVI–XVII ст.*, Київ 1998, с. 27–28.

400–413) з Пасхаліей – 1649 г. Удакладненню храналагічнай атрыбуцы рукапісу спрыялі філіграні (лілія пад каронай на шчыце, галава паяца, літары КВВ пад каронай на шчыце – знак паперні К.В. Бржасткоўскага), а таксама аналіз паперы.

У складанні жыровіцкага зборніка прымалі ўдзел некалькі перапісчыкаў, пра што сведчыць наяўнасць розных почыркаў: пераважная большасць тэкстаў запісана адным паўустаўным почыркам крупнымі ці больш дробнымі нотамі. Некаторыя песнапенні былі дапісаныя пазней за асноўную частку скорापісам на свабодных нотных радках зваротных аркушоў. Імя перапісчыка і месца скаладання асноўнай часткі Жыровіцкага Ірмалагіёна ў наш час невядома. Маргінальныя запісы прыводзяць імя аднаго з позніх перапісчыкаў – гэта Якаў Крашаноўскі, „бывшій в семинарії Жировицкой на отделеніи философскомъ в 1731 году. Былъ же онъ родомъ з Укарины” (аркуш 213). Пяру Якава Крашаноўскага належаць толькі некалькі старонак жыровіцкага рукапісу. Адзначым, што старонкі іншых беларускіх Ірмалагіёнаў канца XVI–XVIII стагодзя захавалі вялікую колькасць імёнаў перапісчыкаў, сярод якіх пазначаюцца пеўчы Богдан Анісімовіч (Супрасльскі Ірмалагіён 1598–1601 гг.), свяшчэннік Цімафей Куліковіч (Белаковельскі Ірмалагіён 1652 г.), іераманах Пархомі Пацэнка (Слуцкі Ірмалагіён 1669 г.) і іншыя.

Згодна маргінальным запісам, разглядаемы намі Ірмалагіён з 1661 па 1761 г. (роўна 100 год) належыў хору Жыровіцкага манастыра. Як сведчыць разгорнуты дароўны запіс, вернік Іаан Калбека падараваў гэтую кнігу манастыру у 1661 г.:

Сію книгу Ирмолой принес в даръ вѣчный о своем и своих си здравіи и спасеніи, чудотворнѣи іконе Пресвятыя Богородица Жировицкой и церкви ея заложенія честнаго Оуспенія в попечении велебных господинов отцев чину иже святых отец Василя Великаго святей вселенстей римстей церкви соузом православныя веры, неложныя любве, истиннаго послушания соединенных, сущей, Бога взыскоующій рабъ Божій Иоаннъ Колбека, лѣта Божого року 1661, месяца декабря 2 дня (аркушы 2–15).

У жыровіцкім манастыры рукапіс знаходзіўся да 1761 г., калі ён патрыпіў у Пачаеў. Ва ўкраінскім манастыры падчас камісіі на старонках рукапісу быў створаны запіс „Сей Ирмолой церкви Жіровіцкой часу комісіі 1763 г.” (аркушы 17–20). Праз некалькі лістоў больш тусклы запіс пацвярджае жыровіцкае паходжанне рукапісу: „Сия книга з хору церкви Жировицкой”, аркушы 23–27). Згодна даследванню Ю. Ясіноўскага, з Пачаева рукапіс

перайшоў у бібліятэку Супрасльскага манастыра. На фарзацным аркушы рукапісу было дапаўненне да гэтага факту:

№ 33. Из библиотеки Супрасльского Благовещенского монастыря. Был замурован вместе с другими богослужбными книгами, печат[ными] в Почаеве 1761 г., в стене одной из келий Жировицкого монастыря и случайно открыт. А так как Ирмолой сей не значился в описи Жировицкого монастыря, то настоятелем онаго уступлен в библиотеку Супрасльского монастыря⁴.

У XX стагоддзі Жыровіцкі Ірмалагіён быў перададзены ў Інстытут рукапісу Нацыянальнай бібліятэкі Украіны ім. У.І. Вярнадскага, дзе ў цяперашні час і захоўваецца. Падчас знаходжання ў кіеўскім Інстытуце рукапісу Жыровіцкі Ірмалагіён неаднаразова звяртаў на сябе ўвагу ўкраінскіх даследчыкаў – палеографу і музыказнаўцаў (Л. Дубровінай, Ю. Ясіноўскага, А. Шаўчук і іншых). Прычынамі частага звароту навукоўцаў да беларускага помніка былі яго добрая захаванасць, вялікі аб’ём нотнага тэксту (рукапіс мае 413 аркушы) і рэдкая разнастайнасць напеваў, у ліку якіх утрымліваецца не толькі вялікая колькасць узораў балграскага і грэчаскага напеваў, але і вельмі рэдкія напевы з унікальнымі саманазовамі.

Адзначым, што лёс Жыровіцкага Ірмалагіёна з’яўляецца тыповым для шматлікіх беларускіх Ірмалагіёнаў, якія ў сваёй большасці аказаліся вывезенымі па-за межы краіны. З 70 дакладна беларускіх Ірмалагіёнаў на тэрыторыі сучаснай Беларусі знаходзяцца толькі каля 20, астатнія захоўваюцца ў архівах Украіны, Расіі, Літвы і Польшчы. Да прыкладу, Слуцкі Ірмалагіён знаходзіцца ў Львове, Белаковельскі – ў Санкт-Пецярбурзе, Віцебскі з Маркава манастыра – ў Вільні і гэтак далей.

У лічбавым фармаце Жыровіцкі Ірмалагіён вярнуўся на Беларусь у 2007 г., калі па благаслаўленні архіепіскапа Навагрудскага і Слонімскага Гурья для Жыровіцкага манастыра ў кеўскім Інстытуце рукапісу Кацярынай Вашкевіч былі набыты якасныя фотакопіі Жыровіцкага Ірмалагіёна цалкам – 826 лічбавых фотаздымкаў. З гэтага часу песнапенні з жыровіцкага рукапісу, расшыфраваныя Кацярынай Вашкевіч, пачалі гучаць за богаслужэннем у выкананні брацкага хору пад кіраўніцтвам іераманаха Яўстафія Халіманкова. У 2010-я гг. асобныя песнапенні з Жыровіцкага Ірмалагіёну выконваліся беларускім візантыйскім хорам “Артас” (кіраўнік П. Гонца) і ансамблем старажытнарускага спеўнага мастацтва “Сретеніе” (кіраўнік В. Суарэс)

⁴ Ю.П. Ясіновський, *Українські та білоруські нотолінійні ірмологі XVI–XVIII століть: Каталог і кодикологічно-палеографічне дослідження*, Львів 1996, с. 126–127.

па нотных транскрыпцыях Л. Шпакоўскай. У цяперашні час песнапенні з Жыровіцкага Ірмалагіёну гучаць у канцэртных праграмах мінскага хору “Пілігрымы” (кіраўнік Л. Шпакоўская) прыхода ў гонар роўнаапостальнай княгіні Вольгі. Варта адзначыць, што ў выкананні хору “Пілігрымы” песнапенні з жыровіцкага і іншых старажытных беларускіх рукапісаў гучаць у перакладзе на сучасную беларускую мову.

Вяртаючыся да разгляду Жыровіцкага Ірмалагіёна як помніка беларускага царкоўна-спеўнага мастацтва часоў Рэчы Паспалітай, пазначым, што яго адметнасць абумоўлена, па-першае, разнастайнасцю музычнага рэпертуара і, па-другое, асаблівасцямі музычнай нагацыі.

Па сваёй структуры Жыровіцкі Ірмалагіён нагадвае іншыя беларускія і ўкраінскія Ірмалагіёны XVII–XVIII стагоддзяў. У жыровіцкім зборніку паслядоўна выкладаюцца літургічныя песнапенні Абіходу, Актоіха, Мінеі і Трыёдзі. Вялікая гістарычная каштоўнасць Жыровіцкага і іншых нотналінейных Ірмалагіёнаў абумоўлена тым, што ў гэтых зборніках нават у часы панавання грэка-каталіцтва быў цалкам захаваны праваслаўны бога-службовы рэпертуар.

Прыклады дапаўнення ноталінейных Ірмалагіёнаў лацінскімі песнапеннямі сустракаюцца вельмі рэдка. У выпадках дабаўлення грэка-каталіцкіх песнапенняў яны звычайна запісваліся на свабодных радках ці дадаваліся ў канцы асноўнай часткі рукапісу. Варта адзначыць, што, нават пры ўключэнні ў Ірмалагіёны песнапенняў з грэка-каталіцкімі тэкстамі, перапісчыкі перакладвалі іх на кананічныя праваслаўныя напевы. Прыкладам гэтага з’яўляюцца сціхіры на свята Святой Еўхарыстыі, дададзеныя да другога Супрасльскага Ірмалагіёна 1638–1639 гг. і распетыя на мелодыю праваслаўнага падобна *О дивное чудо*⁵.

Асаблівасцю жанравага складу жыровіцкага рукапісу з’яўляецца наяўнасць вялікага кола абіходных песнапенняў, сярод якіх пазначым рэдка фіксуемыя *Достойно есть* (два песнапенні, аркушы 22–23 зваротны), *поліелей (Многомилостивое, аркушы 13–14), Да исполнятся уста наша* (два песнапенні, аркуш 10 зваротны і аркуш 25 зваротны). У ліку песнапенняў Актоіха ў Жыровіцкім Ірмалагіёне ўтрымліваюцца традыцыйныя нядзельныя песнапенні Вячэрні і Утрانی: багародзічны дагматыкі, сядальны, антыфоны сцяпенны, ірмасы, падобны. У раздзелах Мінеі і Трыёдзі падаюцца песнапенні розных жанраў – сціхіры, ірмасы, радзей – кандакі і асаблівія

⁵ М. Такала-Рошенко, *Церковная монодия в униатской традиции XVIII века: стихиры на „Хвалитех” праздника Св. Евхаристии (Corpus Christi), „Теория и история монодии”* 2021, т. 6, с. 429–463.

жанры (напрыклад, цыкл антыфонаў „Страстей Христовых”, аркушы 350–368).

Акрамя ўсіх дзванадзятых святаў, у рукапісу прадстаўлены песнапенні памяці Сімяона Столпніка, Іаана Багаслова, цуда Архістраціга Міхаіла, Пакрова Прасвятой Багародзіцы, Дзімітрыя Салунскага, Савы Асвечанага, Мікалая Мірлікійскага, апосталаў Пятра і Паўла, а таксама Іаана Хрысціцеля (яго сабору, нараджэння і ўсячэння галавы).

Нягледзячы на тое, што Жыровіцкі Ірмалагіён ствараўся ў часы шырокага распаўсюджвання грэка-каталіцкай спеўнай традыцыі, ён не быў дапоўнены новымі песнапеннямі і захававу выключна кананічныя праваслаўныя тэксты і напевы. Варта адзначыць прадстаўленую ў жыровіцкім рукапісу сціхіру на праклён ерэтыкоў (аркуш 219 зваротны), дзе сярод імён старажытных Арыя і Несторыя ўзгадваюцца імёны Іпація і Кірылія (маюцца на ўвазе епіскапы ініцыятары Берасцейскай уніі 1596 г. Іпаці Пацей і Кірыла Цярлецкі)⁶. Гэты тэкст сведчыць пра тое, што Ірмалагіён быў спісаны з праваслаўнага праатографа. Пацверджаннем праваслаўнага паходжання рукапісу з’яўляецца захаванне ў ім тэксту троіцкай сціхіры, дзе гучыць праваслаўны дагмат пра тое, што Святы Дух зыходзіць з Айца, а на Сыне „почивает” („утешительный Душе, иже от Отца исходяй и на Сыне почиваяй”, аркуш 385). У рукапісу чарніла на словах „и на Сыне” значна сцёртыя, што магло адбыцца падчас прымусовай адаптацыі Ірмалагіёна да грэка-каталіцкай богаслужбовай практыкі.

Адзінымі пасведчаннямі таго, што жыровіцкі рукапіс меў прыналежнасць да грэка-каталіцкага асяроддзя, з’яўляюцца пасляслоўе *Сказание о Римстей Пасце* (аркуш 401) і дароўны надпіс (аркушы 2–15). Характэрна, што *Сказание о Римстей Пасце* было дададзена ў рукапіс пазней складання яго асноўнай часткі – ў 1649 г. Такія дадаткі – звычайная з’ява для беларускіх богаслужбовых рукапісаў XVII стагоддзя, якія пераходзілі з праваслаўнага ўжытку ў грэка-каталіцкі.

Па рэдакцыі богаслужбовых тэкстаў Жыровіцкі Ірмалагіён значна апераджае сінхронныя яму помнікі. Запісаныя крупным паўустаўным почыркам, тэксты жыровіцкага рукапісу амаль не маюць слядоў хамоніі (агласоўкі зычных гукаў). Напрыклад, калі тэкст дагматыка першага гласа

⁶ И.В. Герасимова, *Партесный концерт Николая Дилецкого „Иже образу твоему”: истоки и история создания*, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kalbos, kultūros ir raštijos tradicijos”, 2009, с. 415–429.

ў Супрасльскім Ірмалагіёне 1598–1601 гг.⁷ (аркуш 225) быў запісаны як „Всемирную славу ото человека прозябошую”, то ў жыровіцкім рукапісу чытаем: „Всемирную славу от человек прозябшую” (аркуш 49). Характэрнай рысай запісу тэкстаў у жыровіцкім рукапісу з’яўляецца частае выкарыстанне цітлаў.

Усе тэксты жыровіцкага рукапісу (акрамя двух) выкладаюцца на царкоўна-славянскай мове, два – на грэчаскай у транслітэрацыі („Кірые элейсон”, аркуш 4 зваротны і „Агіос о Фэос”, аркушы 19–19 зваротны.). Асаблівую ўвагу прыцягваюць незвычайная падтэкстоўка “грэчкай” Херувімскай, дзе пастаянна выкарыстоўваюцца абрывы слоў і паўторы асобных складоў, слоў ці словазлучэнняў (аркушы 6–7 зваротны). Напрыклад, словазлучэнне „тайно образующе” падпісваецца пад мелодый як „тайно обра... тайно образующе... образа... образующе”, што сведчыць пра ўплыў грэка-візантыйскага калафанійнага стылю (ад грэч. *καλοφωνία*; *καλός* – *выдатны*, *φωνή* – *голас*, *гук*)⁸.

Жыровіцкі Ірмалагіён відавочна ствараўся для манастырскай богаслужбовай практыкі, пра што сведчыць наяўнасць у ім розных песнапенняў для выканання ў буднія і ў святочныя дні (напрыклад, 8 розных напеваў для Херувімскай песні⁹). Прысутнасць некалькіх варыянтаў мелодый для аднаго богаслужбовага тэксту адлюстроўвае такую тыповую з’яву беларускай і ўкраінскай царкоўна-пеўчаскай традыцыі XVII стагоддзя, як шматраспеўнасць. Масіў кананічных песнапенняў абіходнага кіева-літоўскага распева дапаўняецца песнапеннямі больш рэдкіх напеваў, пазначаных перапісчыкамі як балгарскі, грэчаскі, сербскі, кіеўскі, астрожскі, віленскі, крамянецкі, слуцкі, падгорскі, беларускі, украінскі. Сербскі напеў Херувімскай, уключаны ў рукапіс, з’яўляецца ўнікальным прыкладам фіксацыі гэтай мелодыі¹⁰.

Адзначым, што некаторыя песнапенні, пазначаныя як мясцовыя (падгорскі, крэменецкі), на самой справе з’яўляюцца вядомымі мелодыямі бал-

⁷ Национальная библиотека Украины им. В.И. Вернадского, Институт рукописи (НБУ ИР), Ф. 1 № 5391.

⁸ Л. Шпаковская, *О преломлении византийских певческих традиций в белорусских и украинских рукописных Ирмологионах конца XVI–XVII вв.*, „Вести Института современных знаний”, 2016, № 3, с. 49–53.

⁹ Л. Шпаковская, *Музыкально-стилевые особенности „Розных” напевов Херувимской песни в Жировицком Ирмологионе первой половины XVII в.*, „Весті Беларускай дзяржаўнай акадэміі музыкі”, 2017, № 30, с. 95–101.

¹⁰ Е. Шевчук, *Сербский напев в контексте южнославянского влияния (по материалам украинских и белорусских Ирмологионов XVII в.)*, „Вестник ПСТГУ”, 2008, вып. 2 (3), с. 23–54.

гарскага напева. Да прыкладу, напеў, пазначаны ў жыровіцкім рукапісу як “крамянецкі”, у беларускім Смаленскім-Куцеенскім Ірмалое 1610–1620-х гг.¹¹ сустракаецца з назвай “Херувік болгарскій небожчыка архіепіскапа полоцкаго Іасафата Кунцвіча”. Мелодыі гэтых херувіцкіх вельмі падобныя, што дазваляе казаць пра тое, што яны адносяцца да балгарскіх напеваў, тыповых для Ірмалагіёнаў XVII стагоддзя.

Падкрэслім, што ўсе песнапенні з Жыровіцкага Ірмалагіёна заслугоўваюць пільнай увагі навукоўцаў і выканаўцаў, бо кожнае песнапенне дэманструе ўнікальны сінтэз богаслужбовага тэксту і кананічнага напева. Асаблівасць аднагалосных напеваў жыровіцкага рукапісу, як і іншых старажытных напеваў з царкоўна-пеўчых рукапісаў, з’яўляецца іх кананічнасць. Нягледзячы на нязначныя адрозненні, якія натуральна ўзнікаюць пры фіксацыі вядомага напева рознымі перапісчыкамі, беларускія і ўкраінскія Ірмалагіёны канца XVI–XVIII стагоддзя аказваюцца носбітамі адзінай суцэльнай пеўчай традыцыі, якая вякамі стваралася на землях Кіеўскай Русі і, пазней, Вялікага княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай.

Пераважная большасць песнапенняў, прадстаўленых у Жыровіцкім Ірмалагіёне, адносіцца да традыцыйнага кананічнага распева, які стагоддзямі фарміраваўся ў храмах Кіеўскай мітраполіі і быў вядомы па ўсім праваслаўным арэале Вялікага княства Літоўскага. Даследчыкі называюць гэты распеў “знаменным в юго-западной редакции” (І. Вазнясенскі), “кіеўскім” (А. Шаўчук), “литовско-русским изводом знаменного распева” (І. Герасімава) ці “кіева-літоўскім” (Гай дэ Піхура). Для песнапенняў гэтага распева ўласцівыя паступовы меладычны рух, рытмічная асіметрыя, апора на абходны гукарад, адсутнасць танальна-гарманічных сувязяў, а таксама формульная будова і прыналежнасць да сістэмы асмагласся (актоіха). Многія напевы Жыровіцкага Ірмалагіёна адчуваюць на сябе ўплыў барочнай музычнай эстэтыкі, што праяўляецца ў імкненні мелодый да большай рытмічнай перыядычнасці, а таксама ў выкарыстанні квінтавых ходаў (напрыклад, у пачатку дагматыка шостага гласа), якія прадвешчаюць усталяванне тоніка-дамінантавых ладавых суадносін.

Пільнай увагі патрабуе музычная натацыя Жыровіцкага Ірмалагіёна, якая значна апераджае помнікі 1620-х гг. Калі ў іншых Ірмалагіёнах пачатку XVI-1620-х гг. захоўваецца палегчанае штрыхападобнае пісьмо (напрыклад, у Смаленскім-Куцеінскім Ірмалагіёне 1610-1620-х гг.), то ў жыровіцкім рукапісу прадстаўлена знарочыста “квадратная” форма нот. Наватарствам

¹¹ Национальная библиотека Беларуси (НББ), Ф. 196/283к.

для свайго часу з'яўляецца частае выкарыстанне ў Жыровіцкім Ірмалагіёне кароткіх нот – восьмых, якія запісваюцца асобна “з хвосцікамі” ці групамі пад адным рабром.

Ад ранней кіеўскай натацыі ў Жыровіцкім Ірмалагіёне захоўваюцца так званыя “кустыды” ці “стаража” – знакі, якія ставяцца на канцы нотнага радка, для таго, каб пазначыць вышыню першага гука наступнага радка ці для пазначэння пераноса мелодыі напева на наступны аркуш.

У нотным тэксту Жыровіцкага Ірмалагіёна відавочна імкненне перапісчыкаў скараціць частку напеваў. Дзеля гэтага фітныя распевы (працяглыя мелізматычныя фрагменты) часта пазначаюцца квадратнымі дужкамі (аркушы 84, 85 зваротны і іншыя). Такі тып запісу сведчыць пра тое, што фіты пры выкананні маглі апускацца, што скарачала агульную працягласць песнапення. Адзначым, што тып запісу фіт у дужках будзе захаваным у львоўскіх друкаваных Ірмалагіёнах 1700 г. і 1709 г.

Для запісу пераважнай часткі песнапенняў у жывіцкім рукапісе выкарыстоўваецца таў-падобны цэфаўтны ключ на першай лінейцы нотнага стану ў пары з бемолем на чацвертай. Такі запіс з'яўляецца традыцыйным для Ірмалагіёнаў XVII стагоддзя і пазначае прыналежнасць напеваў да абходнага гукараду. Ключ, як і бемоль, паказваюць вышыню першага гуку мажорных трыхордаў, з якіх састаўляецца царкоўны гукарад (падзбраязна гэта тэорыя распрацавана расійскім вучоным Ю. Халопавым¹², беларускім медыевістам Л. Касцюкавец¹³). У асобных выпадках (дагматык 2-га гласа, аркушы 73-73 зваротны) перапісчыкі жыровіцкага рукапісу запісваюць ключ без бемоля, што не з'яўляецца выпадковай памылкай, а сведчыць пра асаблівы лад песнапення.

Спробы перапісчыкаў адлюстраваць спецыфічныя ладавыя формы песнапенняў праяўляюцца таксама ў выкарыстанні дадатковых бемоляў непасрэдна пры нотах (так званыя “дзіўныя бемолі”, аркушы 86, 87 зваротны, 88 зваротны). Звяртанне да дадатковых сродкаў натацыі паказвае жаданне перапісчыкаў адлюстраваць спецыфічныя рысы архаічнага інтаніравання (ладавыя мутацыі), якія існавалі ў жывой практыцы, але не мелі адэкватных сродкаў нотнага запісу. Пра тое, як дакладна гучалі песнапенні, пазначаныя асаблівымі знакамі, у наш час можна меркаваць толькі гіпатэтычна.

---

¹² Ю.Н. Холопов, „Странные бемоли” в связи с модальными функциями в русской монодии, [у:] *Школа знаменного пения*, вып. 2, Москва 2000, с. 4–15.

¹³ Л. Костюковец, *Обиходный звукоряд-лад*, „Вестці Беларускай дзяржаўнай акадэміі музыкі”, 2007, № 11, с. 4–13.

Такім чынам, Жыровіцкі Ірмалагіён 1620–1640-х гг. займае пачэснае месца ў ліку старажытных помнікаў беларускай музычнай культуры. Створаны ў XVII стагоддзі, складаным для гісторыі беларускага Праваслаўя, гэты рукапіс сведчыць пра ўстойлівасць праваслаўнай спеўнай традыцыі на беларускіх землях часоў Рэчы Паспалітай. Не раз змяняўшы гаспадароў і месца знаходжання, перажыўшы выпрабаванні ўніі ў XVII–XVIII стагоддзях і палітыкі атэізму ў XX стагоддзі, Жыровіцкі Ірмалагіён у наш час паўстае як велічны ахоўнік старажытнай праваслаўнай традыцыі, якой мы маем права ганарыцца. Спадзяемся, што з цягам часу песнапенні з жыровіцкага рукапісу стануць упрыгожваннем канцэртных праграм царкоўных і свецкіх хароў, а таксама загучаць падчас набажэнстваў у праваслаўных храмах.

SUMMARY

Liubou Shpakouskaya

Irmologion from Zhirovichy from First Half of the 17th Century as an Outstanding Historic Monument of Polish-Lithuanian Commonwealth's Church-signing Art

Keywords: Irmologion from Zhirovichy, Polish-Lithuanian Commonwealth's church chants

The article is devoted to the history and specifics of the linearly-notated Irmologion from Zhirovichy of the first half of the 17th century as an outstanding historical monument of the Polish-Lithuanian Commonwealth's church singing art. The unique manuscript from Zhirovichy is examined from the standpoints of its history, specificity of the liturgical texts, singing repertoires and notation. The author of the article pays special attention to rare tunes presented in the Irmologion, namely “Kremenets”, “Serbian”, “Greek” and others. During the process of comparison of the said manuscript with other Irmologions from the Grand Duchy of Lithuania and the Commonwealth, the author concludes the aspect of a special significance of the Irmologion from Zhirovichy as a kind of a majestic keeper of the Orthodox church singing traditions in these lands.